

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Mensenrechten en seksuele oriëntatie

In november 2007 heeft de minister van Buitenlandse Zaken de mensenrechtenstrategie 'Naar een menswaardig bestaan' aan de Tweede Kamer gepresenteerd. Eén van de

Een handleiding voor ambassades

Mensenrechten en seksuele oriëntatie

Een handleiding voor ambassades

Inhoudsopgave

Inleiding	4
1 Aandachtsgebied	8
1.1 Terminologie	9
1.2 Om welke geografische gebieden gaat het?	9
1.3 Welke mensenrechten staan het meest onder druk?	11
2 Het buitenlands beleid van Nederland	14
2.1 De basis van het buitenlands beleid van Nederland	15
2.2 Bestrijding van discriminatie op basis van seksuele oriëntatie en genderidentiteit	16
3 Analyse van de situatie	18
3.1 Algemene analyse van LGBT-rechten en trends	19
3.2 Analyse van specifieke eerbiediging en bescherming van LGBT-rechten	20
4 Actie	24
4.1 Diplomatieke instrumenten	25
4.2 Praktische instrumenten	26
4.3 Contraproductiviteit	27
4.4 LGBT-beleid van andere staten	28
4.5 Veel voorkomende dilemma's	28
Annex 1 Informatiebronnen	30

Inleiding

Waarom deze handleiding?

In november 2007 heeft de minister van Buitenlandse Zaken de mensenrechtenstrategie ‘Naar een menswaardig bestaan’ aan de Tweede Kamer gepresenteerd. Eén van de prioriteiten uit deze strategie is de wereldwijde bestrijding van discriminatie op basis van seksuele oriëntatie en genderidentiteit. De minister voor Ontwikkelingssamenwerking heeft in de zomer van 2007 de ambassades in de toenmalige partnerlanden gevraagd onderzoek te doen naar de positie van homoseksuelen in die landen en – waar relevant – de afschaffing van strafbaarstelling van homoseksualiteit te bepleiten bij de autoriteiten. In november 2007 heeft het kabinet een nota getiteld ‘Gewoon homo zijn’ aan de Kamer verstuurd met daarin een uitgebreide internationale paragraaf.

“Nederland zal zich ook inspannen om wereldwijd **de discriminatie van homoseksuelen** tegen te gaan. We zullen ons inzetten om discriminatie door overheden op grond van homoseksualiteit tegen te gaan en streven naar afschaffing van strafbaarstelling van homoseksualiteit.”

Ministerie van Buitenlandse Zaken,

“Naar een menswaardig bestaan.

Een mensenrechtenstrategie voor het buitenlands beleid”, p. VIII.

151

Als vertegenwoordigers van Nederland in het buitenland hebben ambassades een belangrijke rol bij het bevorderen van de acceptatie, emancipatie en wereldwijde bescherming van de mensenrechten van homoseksuelen, biseksuelen en transgender personen. Dit is geen eenvoudige missie, aangezien het thema in verschillende landen en regio's gevoelig ligt. Op dit gebied is echter wel grote vooruitgang mogelijk en noodzakelijk. Veel ambassades blijken dit mensenrechtenthema inmiddels voortvarend te hebben opgepakt.

De rechten van seksuele minderheden en personen met een andere genderidentiteit behoren tot de grootste taboes onder de mensenrechten. Ambassades lopen op dit front dan ook vaak tegen dezelfde dilemma's en vragen aan. De taboes en stigma's waarmee het thema in veel staten wordt omgeven, evenals de opvattingen vanuit verschillende culturen en religies vormen een grote belemmering voor de mogelijkheden om het probleem onder de aandacht te brengen en veranderingen te bewerkstelligen.

DMH wil via deze handleiding recht doen aan deze realiteit en u een leidraad bieden bij het uitdragen en uitvoeren van het Nederlands beleid. We willen u helpen kansen en aanknopingspunten te identificeren om, zelfs wanneer het onderwerp vrijwel onbespreekbaar lijkt, de bescherming van homoseksuelen, biseksuelen en transgender personen te bevorderen.

In hoofdstuk 1 wordt het onderwerp beknopt geschetst en gedefinieerd en worden de thematische en geografische aandachtsgebieden omschreven. Daarbij worden de rechten die het meest onder druk staan uitgelicht. In hoofdstuk 2 worden de hoofdlijnen van het

Nederlandse beleid geschetst. Hoofdstuk 3 biedt een instrument om de situatie in de geaccrediteerde landen te analyseren. Hoofdstuk 4 bevat een aantal concrete instrumenten ter bevordering van de rechten van seksuele minderheden en transgender personen. De annex geeft een overzicht van relevante bronnen en achtergrondinformatie.

Hoofdstuk 1

Aandachtsgebied

1.1 Terminologie

LGBT is in internationaal verband de meest gebruikte afkorting en staat voor: *Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender people*. Lesbische vrouwen en homoseksuele mannen voelen zich aangetrokken tot mensen van hetzelfde geslacht en biseksuelen tot beide seksen. *Transgender* wordt gebruikt om mensen aan te duiden wier genderidentiteit (zelf-identificatie als man, vrouw, beide of geen van beide) niet overeenkomt met de identificatie door anderen als man of vrouw. Het *transgender-zijn* impliceert geen specifieke seksuele oriëntatie.

Seksuele oriëntatie is niet hetzelfde als seksuele activiteit. Met oriëntatie wordt de seksuele aantrekkingskracht bedoeld die al dan niet gepaard gaat met seksuele activiteit. Sommigen onderhouden seksuele relaties met personen van hetzelfde geslacht, maar identificeren zich niet als homo- of biseksueel. De term “LGBT” wordt met name in het Westen gebruikt. Homoseksualiteit komt in alle culturen voor en soms worden er andere termen gebruikt om deze groepen te benoemen, zoals “*minority sexual and gender identities*” (MSGI), “*same gender loving*” (SGL), “*men who have sex with men*” (MSM) en “*women who have sex with women*” (WSW).

Waar in dit document, in de Mensenrechtenstrategie en in de kabinetsnota ‘Gewoon homo zijn’ gesproken wordt over homoseksuelen, wordt steeds de bredere groep homoseksuelen, biseksuelen en transgender personen bedoeld.

191

1.2 Om welke geografische gebieden gaat het?

Discriminatie van homoseksuelen komt overal ter wereld voor. De meest extreme en bedreigende vormen van discriminatie komen voor in staten waar discriminatie op basis van seksuele oriëntatie door de staat in stand wordt gehouden, bijvoorbeeld door de mogelijkheid van strafrechtelijke vervolging. In 80 landen kunnen homoseksuelen strafrechtelijk worden vervolgd op grond van hun seksuele activiteiten (zie afbeelding 1). Hier gaat het om staten waar homoseksualiteit strafbaar is met langdurige tot levenslange gevangenisstraf of zelfs de doodstraf. Deze situatie bestaat in veel Afrikaanse en Aziatische landen, maar ook verschillende Latijns-Amerikaanse staten vormen reden tot zorg¹. Gebruikmakend van onder andere internationale fora lijken sommige landen de afkeer van homoseksualiteit te willen vergroten.²

¹ Amnesty International, ‘Love, hate and the law. Decriminalizing homosexuality’, <http://www.amnesty.org/en/library/info/POL30/003/2008/en> (2008) en International Lesbian and Gay Association (ILGA) / Daniel Ottosson, ‘State-sponsored Homophobia. A world survey of laws prohibiting same sex activity between consenting adults’, 46 – 49, http://ilga.org/statehomophobia/ILGA_State_Sponsored_Homophobia_2009.pdf (2009).

² Bijvoorbeeld de op initiatief van Rusland tijdens de twaalfde zitting van de VN-Mensenrechtenraad aangenomen resolutie met betrekking tot “traditional values” (A/HRC/RES/12/21), <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G09/167/24/PDF/G0916724.pdf?OpenElement> (2009).

LESBIAN AND GAY RIGHTS IN THE WORLD

ILGA, the International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association

MAY 2010

PERSECUTION

Death penalty
5 countries and parts of Nigeria and Somalia
Imprisonment
75 countries and 5 entities*

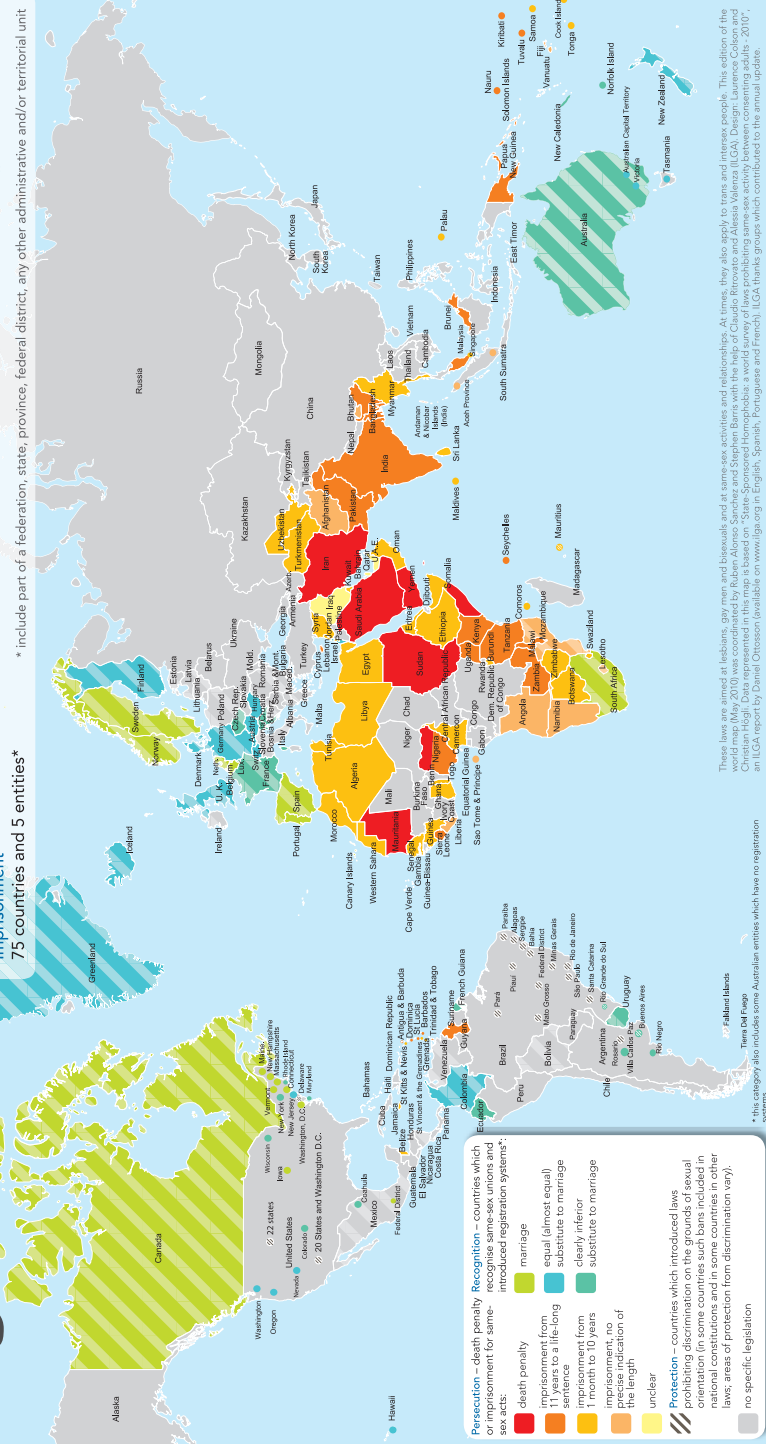
PROTECTION

Anti-discrimination laws
53 countries and 57 entities*

RECOGNITION

Recognition of same-sex unions
26 countries and 30 entities*

* include part of a federation, state, province, federal district, any other administrative and/or territorial unit

Persecution – death penalty
or imprisonment for same-sex acts:

- death penalty
- 11 years to a life-long sentence
- 1 month to 10 years
- imprisonment, no precise indication of the length
- unclear

Protection – countries which introduced laws prohibiting discrimination on the grounds of sexual orientation (in some countries such bans included in national constitutions and in some countries in other laws; areas of protection from discrimination vary).

- no specific legislation

These lists are aimed at lesbians, gay men and bisexuals and at same-sex activities and relationships. At times, they also apply to trans and intersex people. The edition of the world map (May 2010) was coordinated by Ruben Alonso Sanchez and Stephen Barris with the help of Claudio Rotovato and Alessia Valenza (ILCA). Design: Laurence Colson and Christian Hight. Data represented in this map is based on: State-Sponsored Homophobia: a world survey of laws prohibiting same-sex activity between consenting adults - 2010*, an ILGA report by Daniel Osofsion (available on www.ilga.org in English, Spanish, Portuguese and French). ILGA thanks groups which contributed to the annual updates.

* No category also includes some Australian entities which have no registration systems.

Palau
New Caledonia
New Zealand

Bemoedigende ontwikkelingen vallen op te tekenen in staten waar de strafbaarstelling van homoseksualiteit is afgeschaft en wetgeving is ingevoerd die discriminatie op basis van seksuele oriëntatie verbiedt. Dergelijke wetgeving garandeert echter niet altijd de volledige gelijkheid van homoseksuelen aan heteroseksuelen; in staten waar geen actieve vervolging plaatsvindt, kan desondanks een cultuur van homofobie, haat, stereotypering en sociale uitsluiting bestaan. De kloof tussen wettelijke en feitelijke bescherming staat gelijkheid in de weg.

1.3 Welke mensenrechten staan het meest onder druk?

Welke mensenrechten van homoseksuelen het zwaarst onder druk staan, verschilt sterk per regio en per land. Het uitgangspunt voor Nederland is dat iedereen, ongeacht zijn/haar seksuele oriëntatie en genderidentiteit, aanspraak kan maken op bescherming van alle internationaal erkende mensenrechten. Dit wordt echter niet universeel onderschreven.

VN-Verklaring inzake mensenrechten en seksuele oriëntatie

“Even in countries that do not criminalise homosexual acts, gays are often in a very difficult position – accepted for who they are by neither their families, nor their government, nor society as a whole. They face major obstacles to enjoying their economic, social and cultural rights; discrimination, exclusion and even aggression are never far away. Indeed the realities of life are harsh for LGBT people.”

*Fragment uit toespraak M bij het indienen van de VN-verklaring inzake mensenrechten en seksuele oriëntatie,
New York, 18 december 2008*

In verschillende landen kunnen homoseksuelen op grond van hun seksuele activiteiten strafrechtelijk worden vervolgd. In dergelijke omstandigheden is het recht op vrijwaring van willekeurige detentie in het geding en in sommige landen zelfs het recht op leven. Ook het recht op een eerlijk proces kan geschonden worden. De vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van vereniging en vergadering voor homoseksuelen zijn in deze landen problematisch. Soms vindt marteling plaats.

In andere landen daarentegen, waar homoseksualiteit niet strafbaar is, kan het toch voorkomen dat de overheid discriminerend optreedt. Zo kan er sprake zijn van afpersing door politie of ordediensten, het weigeren van toestemming om te demonstreren, of het weigeren van registratie van homobelangengroepen als NGO. Ook kunnen overheden nalaten (adequaat) te reageren op homo- en transfobe, gewelddadige incidenten. In landen waar, net als in Nederland, beschermende antidiscriminatie wetgeving bestaat, kan de sociale accepta-

tie van homoseksualiteit desondanks ernstig tekortschieten. Homo-emancipatie is in dergelijke landen gebaat bij een zichtbaar en sterk ontwikkeld maatschappelijk middenveld en een actieve overheid. Hieronder volgt een korte opsomming van de rechten van homoseksuelen die het meest onder druk staan.

Vrijheid van meningsuiting

Vrijheid van meningsuiting is essentieel om te kunnen pleiten voor beëindiging van discriminatie tegen homoseksuelen in wetgeving en in de toepassing van wetgeving.

Recht op privacy

Het recht op privacy is voor transseksuelen noodzakelijk om wettelijke erkenning van hun *gender*verandering te bewerkstelligen.

Vrijheid van informatie

Om zich te kunnen organiseren en campagne te voeren tegen discriminatie van homoseksuelen, moeten mensen zich kunnen informeren; dit geldt ook voor wat betreft het inwinnen van informatie over de medische en sociale aspecten daarvan.

Vrijheid van vereniging

Om hun rechten gezamenlijk te kunnen behartigen en verdedigen, moeten mensen zich kunnen verenigen.

Vrijheid van vergadering

Het recht om vreedzaam bijeen te komen is noodzakelijk om zich te kunnen organiseren. Dit maakt het organiseren van bijvoorbeeld *Gay Pride*-optochten mogelijk.

Recht op arbeid

Om in hun levensbehoeften te kunnen voorzien moet het personen niet worden verboden of bemoeilijkt betaalde arbeid te verrichten.

Recht op gezondheid

Het recht op gezondheid wordt geschaad wanneer de toegang tot de gezondheidszorg wordt belemmerd door taboes, stigma's, discriminatie en criminalisering. Daarnaast bestaat het gevaar dat bepaalde gezondheidsproblemen om dezelfde redenen niet worden onderkend. Zie verder het kopje 'LGBT en gezondheid: HIV/Aids'.

Recht op een eerlijk proces

Het recht op een eerlijk proces kan worden geschaad wanneer de rechterlijke macht negatief staat tegenover LGBT-rechten en –personen, zeker wanneer een persoon op basis van zijn seksuele oriëntatie of genderidentiteit wordt veroordeeld.

Recht op vrijwaring van willekeurige detentie

Wanneer een persoon op basis van zijn seksuele oriëntatie of genderidentiteit in detentie wordt gehouden, kan dit neerkomen op willekeurige detentie.

Recht op leven

Wanneer homoseksuelen door of met medeweten van de politie en/of veiligheidsagenten worden vermoord en de daders niet worden vervolgd, wordt het recht op leven geschonden.

Verbod op marteling

Homoseksuelen die in gevangenschap worden gehouden, worden soms onderworpen aan vernederende of onmenselijke behandeling/bestrafing, of zelfs marteling.

Vrijheid van godsdienst

Zoals iedereen moet het homoseksuelen, biseksuelen en transgender personen vrijstaan lid te worden van een religieus genootschap, een godsdienst af te zweren of zich te bekeren tot een ander geloof. Overigens wordt de vrijheid van godsdienst door sommigen gebruikt ter rechtvaardiging van discriminatie van homoseksuelen. Deze vrijheid verzekert individuen echter alleen van de vrijheid hun overtuiging uit te dragen voor zover dat niet gebeurt in strijd met de rechten van anderen. Geen enkele bepaling in mensenrechtenverdragen kan worden gebruikt om de gelijke uitoefening van rechten door anderen te beperken.

Rechten van derden

Tot slot moet worden opgemerkt dat de seksuele oriëntatie en genderidentiteit van mannen en vrouwen niet mogen uitmonden in schending van de rechten van hun naasten, zoals familieleden en vrienden. In dit kader is in artikel 2 van het VN-Kinderrechtenverdrag bijvoorbeeld vastgelegd dat de status van ouders niet mag leiden tot discriminatie van hun kinderen.

| 13 |

LGBT en gezondheid: HIV/Aids

Bevolkingsgroepen die gestigmatiseerd, verwaarloosd en gecriminaliseerd worden, lopen een verhoogd risico op een HIV-infectie en andere overdraagbare aandoeningen en infectieziekten, omdat zij toegang tot relevante preventiemiddelen, gezondheidszorg en informatie ontberen. Ook gezondheidswerkers worden bij de uitoefening van hun taken dikwijls belemmerd door taboes en stigma's waardoor bepaalde gezondheidsproblemen vaak niet worden onderkend en dus niet behandeld. Wanneer personen gedwongen worden hun gezondheidszorg "ondergronds" te zoeken, of helemaal geen behandeling ondergaan, is dit niet alleen schadelijk voor de persoon in kwestie, maar ook voor de volksgezondheid.

Hoofdstuk 2

Het buitenlands beleid van Nederland en LGBT

Het non-discriminatiebeginsel

“Een ieder heeft aanspraak op alle rechten en vrijheden, in deze Verklaring opgesomd, zonder enig onderscheid van welke aard ook, zoals ras, kleur, geslacht, taal, godsdienst, politieke of andere overtuiging, nationale of maatschappelijke afkomst, eigendom, geboorte of andere status.”

Artikel 2(1) Internationaal Verdrag inzake Burger- en Politieke Rechten (1966)

2.1 De basis van het buitenlands beleid van Nederland

Non-discriminatiebeginsel

In Nederland hebben we ondubbelzinnig overheidsbeleid dat discriminatie op basis van seksuele oriëntatie en genderidentiteit tegengaat en gebaseerd is op het non-discriminatiebeginsel. Nederland is van mening dat het non-discriminatiebeginsel op alle gronden – ook seksuele oriëntatie en genderidentiteit - wereldwijd toegepast dient te worden. Omdat deze universaliteit uitgangspunt is van het Nederlandse mensenrechtenbeleid, mag geen enkele groep worden uitgesloten van de aanspraak op de fundamentele rechten van de mens.

| 15 |

Yogyakarta Principles

Behalve het non-discriminatiebeginsel hanteert Nederland ook de *Yogyakarta Principles* als leidraad voor het internationaal beleid op het gebied van LGBT. Deze beginselen werden in 2006 opgesteld door 29 vooraanstaande mensenrechtenexperts (waaronder 9 speciale VN-rapporteurs) uit 25 verschillende landen en vormen een compleet overzicht van 29 fundamentele mensenrechten (van het recht op leven tot het recht op onderwijs), in relatie tot seksuele oriëntatie en genderidentiteit.

Bovendien gaan de beginselen vergezeld van aanbevelingen aan staten die tot grotere bescherming van de mensenrechten van homoseksuelen zouden moeten leiden. Zo worden landen bijvoorbeeld opgeroepen (in het kader van het recht op vrijwaring van willekeurige detentie) alle noodzakelijke maatregelen te nemen om arrestatie of gevangenschap op grond van seksuele oriëntatie en genderidentiteit te voorkomen .

De Yogyakarta Principles

“There is no excuse for the humiliation and exclusion of homosexual people – let alone for imposing the death penalty on them. Decriminalising homosexuality and countering discrimination based on sexual orientation are principles within Dutch human rights policy.

The Dutch government subscribes to the Yogyakarta Principles on the application of international human rights law in relation to sexual orientation and gender identity. I call upon other states to embrace these principles as well. Tradition, culture and religion must never be used to justify the violation of human rights.”

M op 3 maart 2008, in zijn toespraak tot de VN-Mensenrechtenraad

2.2 Bestrijding van discriminatie op basis van seksuele oriëntatie en genderidentiteit

| 16 |

Wat houdt het externe mensenrechtenbeleid van Nederland ter bestrijding van discriminatie op basis van seksuele oriëntatie en genderidentiteit precies in? Wat is het wel en wat is het niet?

Wel

- Het uitdragen van het non-discriminatiebeginsel; gelijke rechten en behandeling voor homoseksuelen.
- Het bepleiten van de afschaffing van strafbaarstelling van homoseksualiteit.
- Het aanklaarten van specifieke mensenrechtenschendingen en discriminatie door de autoriteiten op basis van seksuele oriëntatie en genderidentiteit.
- Capaciteitsopbouw en ondersteuning van NGO's die strijden voor de gelijke behandeling van homoseksuelen.
- Wereldwijde bevordering van de sociale acceptatie van homoseksualiteit.
- Het bepleiten van acceptatie van bijvoorbeeld in Nederland gesloten huwelijken tussen partners van gelijk geslacht.

Niet

- Het promoten van de openstelling van het huwelijk voor personen van gelijk geslacht. Wel kunnen ambassades in die landen waar een publieke discussie woedt over het homohuwelijk informatie verschaffen over de totstandkoming van de openstelling van het huwelijk voor partners van gelijk geslacht in Nederland.

Hoofdstuk 3

Analyse van de situatie

Om te kunnen rapporteren over de eerbiediging van LGBT-rechten in verschillende landen en daarvoor actie te kunnen ondernemen, moet er een analyse van de situatie worden gemaakt. Uiteraard maakt de bescherming van LGBT-rechten onderdeel uit van de algemene mensenrechtenbescherming in een land, maar de taboes rond het thema maken de zichtbaarheid dikwijls problematisch.

Welke rechten zijn het meest relevant voor deze doelgroep? Welke rechten worden het vaakst geschonden? Op welke schaal worden deze rechten geschonden? En door wie? Via welke bronnen is betrouwbare informatie te verkrijgen? Aan de hand van dit hoofdstuk kunnen deze en andere vragen beantwoord worden.

3.1 Algemene analyse van LGBT-rechten en trends

Als ambassademedewerker heeft u waarschijnlijk een vrij duidelijk beeld van de situatie omtrent de LGBT-rechten ter plaatse. Verschillende bronnen, variërend van VN-rapporten tot lokale kranten, kunnen u helpen een redelijk algemeen beeld te verkrijgen van de rechten van seksuele minderheden en trends op dit gebied:

- Verslaggeving over de LGBT-rechten in uw gastland door lokale en internationale media: Wat is de toon van de berichtgeving?
- Toespraken en verklaringen van het staatshoofd en andere regeringsvertegenwoordigers: Hoe worden seksuele minderheden bejegend in nationale en internationale fora?
- Publicaties van officiële nationale en internationale mensenrechtenorganen (ombudsman, nationale mensenrechtencommissie, etc.)
- Concluding observations van VN-Verdragsorganen en rapporten en aanbevelingen van regionale speciale rapporteurs of speciale VN-rapporteurs (bijvoorbeeld na een landenmissie): Wat zijn de conclusies met betrekking tot LGBT-rechten? Hoe reageert de staat hierop? Worden de aanbevelingen opgevolgd?
- Rapporten van lokale en internationale NGO's
- Informatie van mensenrechtenverdedigers en journalisten
- Wetenschappelijke publicaties

Indien dergelijke informatie in het land van accreditatie ontbreekt, kan dat een sterke indicatie zijn van de gevoeligheid van het onderwerp. In annex I staan specifieke suggesties voor bronnen die relevante informatie kunnen verschaffen.

3.2 Analyse van de mate van eerbiediging en bescherming van LGBT-rechten

Een analyse van de eerbiediging van LGBT-rechten kan het uitgangspunt vormen waarop ambassades hun strategieën kunnen baseren en aanpassen. De volgende tabel kan een leidraad zijn voor snelle identificatie van probleemgebieden op het terrein van de eerbiediging van de rechten van homoseksuelen in het desbetreffende land. In deze tabel wordt een aantal afzonderlijke rechten genoemd, inclusief indicatoren of deze rechten worden geëerbiedigd en beschermd. Ook worden informatiebronnen genoemd voor dergelijke indicatoren.

Mensenrecht	Indicatoren	Informatiebronnen
Vrijheid van meningsuiting		
Kunnen homoseksuelen, biseksuelen en transgender personen uitkomen voor hun mening en hun oriëntatie?	Is vrijheid van meningsuiting in de wet vastgelegd en wordt deze gehandhaafd? Bestaan er niet-juridische belemmeringen voor vrijheid van meningsuiting (bijv. intimidatie)?	Grondwet; Nieuwsberichten; Informatie van NGO's; Juristenverenigingen; Weblogs
Recht op privacy		
Wordt het strafrecht gebruikt om consensuele seksuele relaties tussen personen van hetzelfde geslacht te bestraffen?	Worden personen gearresteerd op verdenking van relaties met personen van hetzelfde geslacht? Worden mensen berecht en bestraft voor dergelijke relaties?	Wetboek van strafrecht; Nieuwsberichten; Misdaadcijfers; Informatie van NGO's; Weblogs; Websites
Bestaan er wetten met betrekking tot moraliteit en openbare orde die gebruikt worden om relaties tussen personen van hetzelfde geslacht de facto te verbieden? Kunnen transgender personen hun sekse laten veranderen in officiële documenten?	Doen de autoriteiten invallen in de privésfeer?	Wetboek van strafrecht; Nieuwsberichten; Informatie van NGO's; Juristenverenigingen; Politierapporten
	Proberen de autoriteiten het plaatsen van contactadvertenties op internetsites te voorkomen?	
Kunnen transgender personen in de hoedanigheid van hun nieuwe geslacht trouwen?	Staat de wet en/of de administratieve regelgeving dit toe? Krijgen transgender personen na sekseverandering dezelfde rechten als anderen (bijv. het recht om te trouwen)?	Officiële registers; Burgerlijke stand; LGBT-organisaties
	Staat het huwelijksrecht dit toe?	Juridische verenigingen; Ambtenaren bevoegd tot het sluiten van huwelijken
Vrijheid van informatie		
Zijn tijdschriften, websites, radio- en TV-programma's en films over LGBT-onderwerpen bij wet toegestaan?	Zijn er tijdschriften in algemene, openbare verkoop?	Aanwezigheid van dergelijke tijdschriften in kiosken, winkels etc.; Websites; Nieuwsberichten; Rapporten van mensenrechten- en LGBT-NGO's; Gesprekken met vertegenwoordigers van de media
	Kunnen radio- en TV-programma's en films over aspecten van LGBT gaan?	
	Is verslaggeving over LGBT-onderwerpen informatief, of bedoeld om afkeer/weerstand te creëren?	
	Wordt er van overheidswege druk uitgeoefend op distributeurs en omroeporganisaties om LGBT-onderwerpen negatief te belichten?	

Vrijheid van vereniging		
Kunnen LGBT-personen verenigingen oprichten om hun belangen te verdedigen?	Biedt de wet mogelijkheden tot registratie van LGBT-verenigingen?	Wetgeving met betrekking tot vereniging en NGO's; Het bestaan van websites van dergelijke verenigingen; Rapporten van NGO's; Vakbonden
	Zo niet, worden dergelijke verenigingen de facto onmogelijk gemaakt door officiële intimidatie?	
	Heeft lidmaatschap ongunstige gevolgen voor de leden?	
Vrijheid van vergadering		
Kunnen LGBT-verenigingen publieke evenementen organiseren, zoals Gay Pride-optochten, culturele en sociale evenementen?	Kunnen dergelijke evenementen plaatsvinden zonder excessieve beletselen door de staat (fysiek of administratief)?	Nieuwsberichten; Rapporten van NGO's; Websites van lokale burgerrechten- en LGBT-organisaties; Informatie van LGBT-groepen en individuen
	Biedt de politie dergelijke evenementen bescherming bij publieke vijandigheid?	
Vrijheid van godsdienst		
Kunnen LGBT-personen lid zijn van een religieus genootschap?	Wat is de houding van religieuze genootschappen ten aanzien van LGBT en religie?	Uitspraken van internationale, nationale en lokale religieuze leiders (Vaticaan, fatwa's van imams, etc.); Nieuwsberichten; LGBT-organisaties en individuen
Recht op arbeid		
Worden LGBT-personen, of personen van wie vermoed wordt dat ze LGBT zijn gediscrimineerd m.b.t. het recht op arbeid?	Bestaat er juridische bescherming tegen discriminatie op basis van seksuele oriëntatie?	Nieuwsberichten; Rapporten op websites; Informatie van LGBT-groepen en individuen Weblogs; Vakbonden
	Moeten LGBT-personen hun seksuele oriëntatie of genderidentiteit op de werkplek verhullen om discriminatie, schorsing of ontslag te voorkomen?	

Recht op gezondheid		
Hebben LGBT-personen dezelfde toegang tot de gezondheidszorg als heteroseksuelen?	Is er adequate informatie over preventie en behandeling van HIV/Aids en seksueel overdraagbare aandoeningen, gericht op LGBT-personen? Zijn er takken van de gezondheidszorg die niet of nauwelijks toegankelijk zijn voor LGBT-personen, bijv. reproductieve gezondheidszorg voor lesbiënnes?	LGBT-groepen en individuen; Professionele medische organisaties; Ministerie van Volksgezondheid
Kunnen transgender personen de gezondheidszorg ontvangen die toegesneden is op hun situatie?	Is het psychiaters en artsen toegestaan transgender personen bij te staan bij geslachtsverandering?	Ministerie van Volksgezondheid; Professionele verenigingen of artsen en psychiaters; Patiëntenorganisaties; LGBT-groepen en -individuen
Recht op leven		
Kan homoseksualiteit bestraft worden met de doodstraf?	Wordt de doodstraf voor homoseksualiteit bij wet gesanctioneerd?	Grondwet; Juridische organisaties; LGBT-groepen
Worden moorden op homoseksuelen onderzocht?	Worden moorden op homoseksuelen in dezelfde mate onderzocht als andere moorden? Zijn er aanwijzingen dat moorden door of met medeweten van de autoriteiten worden gepleegd?	Nieuwsberichten; Politierapporten; Rapporten van LGBT-organisaties

Hoofdstuk 4

Actie

Ambassades kunnen het mensenrechtenbeleid van Nederland op het gebied van de seksuele oriëntatie en genderidentiteit op verschillende manieren ondersteunen. De volgende suggesties kunnen hierbij behulpzaam zijn:

4.1 Diplomatieke instrumenten (lokale actie, rapportage en dialogen)

Rechten van homoseksuelen bespreken in een politieke dialoog

In het kader van politieke dialogen kunnen ambassades benadrukken dat discriminatie op basis van seksuele oriëntatie en genderidentiteit een schending van mensenrechten vormt en dat strafbaarstelling van homoseksualiteit in strijd is met fundamentele mensenrechten.

Briefing van bewindspersonen bij bezoek aan post

Informatie over de situatie omtrent LGBT opnemen in *briefing* aan bezoekende Nederlandse bewindspersonen en hoogwaardigheidsbekleders.

Samenwerking met andere EU-partners binnen het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid

De Europese Unie (EU) voert een duidelijk beleid van non-discriminatie, niet alleen binnen haar eigen grenzen maar ook in het kader van haar extern optreden/beleid. In politieke dialogen (bijvoorbeeld het Programma Samenwerking Oost-Europa, de *European Neighbourhood Policy*, de Cotonou Akkoorden en EU-mensenrechtendialogen) dient waar relevant discriminatie op basis van seksuele oriëntatie en genderidentiteit aan de orde te worden gesteld. Daarnaast kan er in EU-HoMrapporten aandacht worden besteed aan LGBT.

| 25 |

Vilnius: “Like-minded group”

In Litouwen bevordert HMA Vilnius LGBT-rechten door middel van gezamenlijke actie binnen een groep van gelijkgestemde staten (waaronder EU-lidstaten, Noorwegen, Canada en de VS). De groep komt op gezette tijden bijeen, coördineert inspanningen en hanteert hierbij een taakverdeling in het geval van demarches en telefoontjes.

De groep steunt de LGBT-gemeenschap actief en op verschillende manieren, bijvoorbeeld door ondersteuning van de “March for Equality”, het eerste LGBT-event dat in Vilnius plaatsvond, op 7 en 8 mei 2010.

Vorming van een groep gelijkgestemden

Er kan een groep van gelijkgestemde (westerse en niet-westerse) landen op het gebied van LGBT-rechten gevormd worden, die gecoördineerde politieke en praktische actie kan ondernemen in het land van accreditatie (zie paragraaf 4.4).

Lobby voor VN-verklaring

In 2008 hebben Nederland, Frankrijk en partners uit andere regio's een VN-Verklaring over mensenrechten en seksuele oriëntatie opgesteld. Ambassades kunnen bijdragen door op hoofdstedelijk niveau voor deze verklaring te lobbyen.

Gebruikmaken van internationale mensenrechtenmechanismen

Bezoekende speciale VN-rapporteurs, speciale EU-vertegenwoordigers en vergelijkbare vertegenwoordigers van de Raad van Europa, de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa of andere regionale organisaties verzoeken LGBT-organisaties te bezoeken; lokale mensenrechtenorganisaties aanmoedigen over rechten van homoseksuelen te rapporteren in de schaduwrapportages ten behoeve van bijvoorbeeld de Universal Periodic Review van de VN-Raad voor de Mensenrechten.

4.2 Praktische instrumenten

| 26 |

Contacten onderhouden met personen en organisaties uit het maatschappelijk middenveld

Ambassades kunnen het maatschappelijk middenveld uitnodigen voor besprekingen over LGBT-onderwerpen. Te denken valt aan een uitwisseling van informatie, waarbij bijvoorbeeld de Nederlandse wetten en praktijken aan bod kunnen komen. Ook kunnen ambassade-medewerkers deelnemen aan bijeenkomsten over mensenrechten en seksuele oriëntatie en genderidentiteit.

Steun aan maatschappelijke LGBT-organisaties

Uitspreken van steun aan organisaties; bijwonen van rechtszaken; betrekken van organisaties bij bijeenkomsten.

Financiële steun verstrekken aan maatschappelijke LGBT-organisaties

Uit de verschillende beschikbare budgetten (waaronder het Mensenrechtenfonds) kunnen projecten worden gefinancierd die bijdragen aan capaciteitsopbouw en verbetering van de positie van homoseksuelen. In ontwikkelingslanden kan ook worden gedacht aan projecten die zich in het kader van HIV/Aids-bestrijding specifiek richten op homoseksuelen als kwetsbare groep.

Yogyakarta Principles verspreiden

De post kan de bekendheid van deze beginselen vergroten in haar contacten met het maatschappelijk middenveld, maar ook met (lokale) overheden en semi-overheidsinstanties.

Voorbeelden van LGBT-gerelateerde activiteiten Internationale Dag voor de Rechten van de Mens 2009:

- HMA Havana belegde in de aanloop naar 10 december 2009 verschillende bijeenkomsten met mensenrechtenverdedigers, waaronder verdedigers van LGBT-rechten.
- Een ontmoeting met een bekende Franse voorvechter van homorechten en grondlegger van de Internationale Dag tegen Homofobie en Transfobie vond plaats met ambassademedewerkers van HMA Parijs.
- Een vertegenwoordiger van COC Nederland sprak met studenten en medewerkers van lokale NGO's over bestrijding van discriminatie in Riga, waar de ambassadeur bovendien een werkdiner organiseerde met verschillende homo- en mensenrechtenorganisaties.
- In Tirana vond een breed mensenrechtendebat plaats met vertegenwoordigers uit de politiek, regering, politie, rechterlijke macht, onderwijssector en het maatschappelijk middenveld, waarbij ook aandacht werd besteed aan seksuele minderheden.

Jaarlijkse Internationale Dag tegen Homofobie (IDAHO), 17 mei

Ambassades kunnen naar eigen inzicht aandacht besteden aan deze dag, bijvoorbeeld door aanwezig te zijn bij lokaal georganiseerde evenementen.

| 27 |

Jaarlijkse Internationale Dag voor de Rechten van de Mens, 10 december

Ambassades kunnen de Internationale Dag voor de Rechten van de Mens aangrijpen om LGBT-rechten te belichten, bijvoorbeeld door een lokaal georganiseerd evenement bij te wonen of een tentoonstelling of filmvoorstelling te organiseren of ondersteunen.

4.3 Contraproductiviteit

Om te voorkomen dat met diplomatieke en praktische actie het tegendeel wordt bewerkstelligd, moet er een goede inschatting worden gemaakt van de mogelijke gevolgen. Vanwege de maatschappelijke en politieke gevoeligheden kunnen onvoorzichtige en onvoldoende voorbereide acties op het gebied van LGBT-rechten ten koste gaan van de bereidheid van de regering medewerking te verlenen en veranderingen te overwegen. Ook kunnen acties de betrokken personen en LGBT-organisaties in gevaar brengen. Houdt u er bovendien rekening mee dat in bepaalde landen de ambassade in een negatief daglicht kan komen te staan.

4.4 LGBT-beleid van andere staten

Het is wenselijk om bij het bevorderen van LGBT-rechten gezamenlijk op te trekken met andere staten. Binnen de Europese Unie hebben behalve Nederland onder andere Zweden en het Verenigd Koninkrijk specifiek beleid ter bevordering van LGBT-rechten. Andere EU-lidstaten hebben misschien geen specifiek thematisch beleid, maar leveren bijvoorbeeld steun via het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid (GBVB). De EU is bevoegd tot het aanpakken van discriminatie op basis van seksuele oriëntatie,³ en heeft het onderwerp in internationale fora en door middel van gecoördineerde demarches onder de aandacht gebracht.

Buiten de EU zijn verschillende andere staten actief op het gebied van LGBT-rechten. Binnen de VN spelen Australië, Brazilië en Canada een leidende rol bij het aan de orde stellen van het onderwerp. Brazilië heeft een voortrekkersrol gespeeld in het overtuigen van Mercosur-lidstaten om discriminatie op basis van seksuele oriëntatie als mensenrechtenschending aan te merken. Samen met Uruguay en Argentinië heeft Brazilië bijvoorbeeld ook de Yogyakarta Principles gesteund.

4.5 Veelvoorkomende dilemma's

| 28 |

Homoseksualiteit is een taboe en kan niet besproken worden met autoriteiten.

Pleiten voor decriminalisering van homoseksualiteit is een mensenrechtenkwesitie. In de politieke dialoog met partnerlanden en niet-partnerlanden dient dit - waar relevant - aan de orde te worden gesteld, tenzij mensenrechtenorganisaties dit afraden. Juist het feit dat gelijke behandeling van homoseksuelen in veel landen nog een taboe is, maakt dat Nederland – als internationaal voorloper op dit terrein – een waardevolle bijdrage kan leveren aan de bescherming van de rechten voor iedereen. Vanzelfsprekend vergt de volledige realisering van mensenrechten voor homoseksuelen een lange adem. Door dit gevoelige onderwerp toch te benoemen, steeds in een mensenrechtencontext en onder verwijzing naar de principes van non-discriminatie en universaliteit, kan Nederland een stapsgewijs veranderingsproces stimuleren. Steun van een Nederlandse ambassade, in welke vorm dan ook, kan voor lokale LGBT-groepen van doorslaggevend belang zijn.

³ Artikel 19 Verdrag betreffende de Werking van de Europese Unie (oud artikel 13 EG-Verdrag):

1. Onverminderd de andere bepalingen van de Verdragen, kan de Raad, binnen de grenzen van de door de Verdragen aan de Unie verleende bevoegdheden, met eenparigheid van stemmen, volgens een bijzondere wetgevingsprocedure, op voorstel van de Commissie en na goedkeuring door het Europees Parlement, passende maatregelen nemen om discriminatie op grond van geslacht, ras of etnische afstamming, godsdienst of overtuiging, handicap, leeftijd of seksuele oriëntatie te bestrijden.
2. Het Europees Parlement en de Raad kunnen, in afwijking van lid 1, volgens de gewone wetgevingsprocedure, stimuleringsmaatregelen van de Unie, harmonisatie van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen van de lidstaten uitgezonderd, de basisbeginselen vaststellen ter ondersteuning van de maatregelen die de lidstaten nemen om bij te dragen tot de verwezenlijking van de in lid 1 genoemde doelstellingen.

Waar ligt de grens van bevordering van LGBT-rechten in land X?

Bij het bevorderen van de mensenrechten van seksuele minderheden ligt het voor de hand dat de post geconfronteerd wordt met de vraag: “Hoe ver kunnen we gaan?” De mogelijkheden tot bevordering van LGBT-rechten zijn zeer contextspecifiek; in het ene land kan het in de spotlights gebeuren; in het andere is het effectiever om *low key* actie te ondernemen. De doelstelling ‘bevordering van LGBT-rechten’ uit de Mensenrechtenstrategie 2007-2011 houdt rekening met lokale contexten en laat ambassades vrij om de meest geschikte (combinatie van) diplomatieke en projectmatige middelen te kiezen.

Er zijn geen LGBT-organisaties in land X.

In veel gevallen bestaan er algemene nationale of internationale mensenrechtenorganisaties die zich naast andere mensenrechtenthema’s ook inzetten voor de gelijke behandeling van seksuele minderheden. In andere gevallen is het taboe op homoseksualiteit dusdanig groot dat personen zich slechts ‘ondergronds’ kunnen organiseren. Juist de contacten met personen, journalisten en mensenrechtenverdedigers kunnen in dat geval de meest waardevolle bron van informatie zijn. Indien op dit terrein geen NGO’s mogen bestaan en de media niet over het onderwerp mogen berichten, zijn de ervaringen van personen van seksuele minderheden en hun naasten de enige informatiebronnen voor ambassades. Hun veiligheid moet in acht worden genomen. Human Rights Watch en COC Nederland kunnen eventueel behulpzaam zijn bij het identificeren van dergelijke contactpersonen.

Wat moet de post doen met individuele asielaanvragen of andere verzoeken om hulp van mogelijk bedreigde homoseksuelen?

Nederland heeft een duidelijk internationaal profiel op het terrein van ‘homorechten’. Dit kan leiden tot individuele verzoeken om hulp bij ambassades. Hierbij dient steeds de lijn te worden gevolgd die is vastgelegd in de brochure: “Asielprocedure in het kort & Rol van BZ in de asielprocedure”. U kunt hierover altijd contact opnemen met DCM. Mocht er sprake zijn van een acute bedreiging van mensenrechtenactivisten dan verzoeken wij u DMH/MR onmiddellijk op de hoogte te stellen.

Annex 1

Informatiebronnen

Internationale organisaties

Verenigde Naties

VN-Hoge Commissaris voor de Rechten van de Mens
www.ohchr.org

VN-Verklaring inzake mensenrechten en seksuele oriëntatie

Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE)

Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR)
<http://www.osce.org/odihr/>

Europese Unie

European Union Agency for Fundamental Rights, 'Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation in the EU Member States: Part I - Legal Analysis', 2008.

Studie van het EU-Grondrechtenagentschap naar homofobie en discriminatie op grond van seksuele oriëntatie en genderidentiteit binnen de 27 EU-lidstaten, specifiek gericht op juridische bescherming.

http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/FRA_hdgso_report_Part%201_en.pdf

European Agency for Fundamental Rights, 'Homophobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity in the EU Member States: Part II - The Social Situation', 2009.

Studie van het EU-Grondrechtenagentschap over homofobie en discriminatie op grond van seksuele oriëntatie en genderidentiteit in de 27 EU-lidstaten, waarin specifiek aandacht wordt besteed aan de sociale omstandigheden.

http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/FRA_hdgso_report_Part%202_en.pdf

Raad van Europa

Council of Europe Commissioner of Human Rights

Website van de Commissaris voor de Mensenrechten van de Raad van Europa, die een door Nederland betaalde adviseur voor LGBT-rechten heeft.

http://www.coe.int/t/commissioner/default_en.asp

Rijksoverheid

Ministerie van Buitenlandse Zaken, 'Manual for the EU Guidelines on Human Rights Defenders'.

Handleiding voor de bescherming van mensenrechtenverdedigers voor ambassades (EU intern).

Te bestellen via DMH-MR.

Ministerie van Buitenlandse Zaken, 'Naar een menswaardig bestaan. Een mensenrechtenstrategie voor het buitenlands beleid' (2007).

Te bestellen via DMH-MR (Nederlands, Engels, Frans, Spaans) .

Ministerie van Buitenlandse Zaken, 'HIV/Aids en seksuele en reproductieve gezondheid en rechten (srgr) in het buitenlands beleid – Keuzes en Kansen', 2009.

Beleidsnotitie over reproductieve gezondheid en rechten (srgr) en de bestrijding van HIV/Aids.

<http://www.minbuza.nl/dsresource?objectid=buzabeheer:196154&type=org> (Nederlandse versie)

<http://www.minbuza.nl/dsresource?objectid=buzabeheer:79640&type=org> (Engelse versie)

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 'Gewoon homo zijn. Lesbisch- en homo-emancipatiebeleid 2008-2011', 2007.

Homo-emancipatienota van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

http://www.minocw.nl/documenten/Homo_emancipatie.pdf (Nederlandse versie)

<http://www.minocw.nl/documenten/o8BK2008Bo14.pdf> (Engelse versie)

Maatschappelijk middenveld

Amnesty International

Website van Amnesty International met speciale secties over LGBT-rechten en informatie over individuele landen.

Internationaal: www.amnesty.org

Nederland: www.amnesty.nl

COC Nederland

Website van de Nederlandse vereniging tot integratie van homoseksualiteit, met o.a. nieuwsberichten, thematische dossiers, publicaties en links. Bovendien met internationale sectie. COC Nederland is vertegenwoordigd in ILGA-Europe.

www.coc.nl

Gay Krant

Website van de Gay Krant, met onder andere nieuwsartikelen, informatie over het homohuwelijk en een internationale sectie.

www.gk.nl

Hivos

Website van het Humanistisch Instituut voor Ontwikkelingssamenwerking over LGBT-onderwerpen.

<http://www.hivos.nl/dut/Over-Hivos/Hivos-actuele-thema-s/Hivos-homo-emancipatie>

Human Rights Watch

Website van Human Rights Watch over LGBT-onderwerpen.

<http://www.hrw.org/en/category/topic/lgbt-rights>

International Commission of Jurists

Website van de International Commission of Jurists, met veel juridische documenten over mensenrechten en seksuele oriëntatie en genderidentiteit.

www.icj.org/news_multi.php?id_groupe=3&id_mot=447&lang=en

International Gay & Lesbian Human Rights Commission

www.iglhrc.org

International Lesbian and Gay Association

Website van de International Lesbian and Gay Association, een internationaal netwerk van LGBT-organisaties over de gehele wereld. ILGA heeft ook regionale organisaties met eigen websites:

Internationaal: **www.ilga.org**

Afrika: **<http://africa.ilga.org>**

Azië: **<http://asia.ilga.org>**

Europa: **www.ilga-europe.org**

Latijns-Amerika en Cariben: **http://america_latina_caribe.ilga.org**

Movies that Matter

Door Amnesty International geïnitieerd filmfestival rondom het thema 'mensenrechten', waaronder ook films met LGBT-rechten als onderwerp. De website bevat een internationale sectie ter bevordering van vertoningen van mensenrechtenfilms in het buitenland.

www.moviesthatmatter.nl

Achtergrondinformatie

Amnesty International, 'Amnesty International Report 2009. The State of the World's Human Rights', 2009.

Meest recente rapporten van Amnesty International over de mensenrechtensituatie in de verschillende staten van de wereld, met de mogelijkheid individuele landen te selecteren.

<http://thereport.amnesty.org/>

Human Rights Watch, 'World Report 2010', 2010.

Meest recente samenvattende rapport van Human Rights Watch over de mensenrechtensituatie in meer dan 90 staten in 2010, met aparte secties per staat en – waar relevant – informatie over discriminatie op basis van seksuele oriëntatie en gender.

<http://www.hrw.org/world-report-2010>

International Lesbian and Gay Association (ILGA) / Daniel Ottosson, 'State-sponsored Homophobia. A world survey of laws prohibiting same-sex activity between consenting adults', 2009.

Onderzoek naar de wetgeving rondom seksuele oriëntatie en activiteit in 82 staten met discriminerende wetgeving. Met relevante passages uit en links naar nationale wetgeving, evenals achtergrondinformatie.

http://ilga.org/statehomophobia/ILGA_State_Sponsored_Homophobia_2009.pdf

Yogyakarta Principles

Website gewijd aan de Yogyakarta Principles.

<http://www.yogyakartaprinciples.org/>

Internationale Dag tegen Homofobie

Engelstalige website gewijd aan de International Day Against Homophobia, jaarlijks op 17 mei.

<http://www.homophobiaday.org/>

Internationale Dag voor de Rechten van de Mens

Website van de Verenigde Naties voor de Internationale Dag voor de Rechten van de Mens

<http://www.un.org/en/events/humanrightsday/2009/>

Uitgave

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Beleidsafdeling: Mensenrechten (DMH/MR)

Afbeeldingen

Omslag

Voorlancering LGBT History Month, British Museum (Londen, VK | 2009) *Kevin Roy | Rex Features*

| 36 |

Inleiding

National Equality March (Washington, VS | 2009) *Evelyn Hockstein | Polaris*

Hoofdstuk 1

Queer Azaadi Independence March (Mumbai, India | 2008) *EPA/STR*

Hoofdstuk 2

LGBT activisten nemen deel aan een burgerlijke ongehoorzaamheidsdemonstratie (Californië, VS | 2009) *Darcy Padilla | Redux*

Hoofdstuk 3

Begravenis van de vermoorde LGBT-activist Walter Trochez (Tegucigalpa, Honduras | 2009) *Gustavo Amador | EPA*

Hoofdstuk 4

Twee Moldovaanse lesbische vrouwen tijdens een stil protest (Chisinau, Moldavië | 2007) *Dumitru Doru | EPA*

Wereldkaart Lesbian and Gay Rights in the World, May 2010

Gebruikt met toestemming van ILGA

Opmaak: Optima Forma, Voorburg

Print: vijfkeerblauw, Rijswijk

Deze brochure is een uitgave van:
Ministerie van Buitenlandse Zaken
Postbus 20061 | 2500 EB Den Haag
© Buitenlandse Zaken | juni 2010

10BUZ281278|N